

Současná vědeckotechnická revoluce čím dále tím více ovlivňuje lidskou osobnost a její sociální roli. To je zcela jednoznačně uznáváno. Pokud jde však o otázku, v jakém směru se rozvíjí daný proces, jaké jsou jeho důsledky a hranice — setkáváme se již s různými názory.

Jednou z charakteristických zvláštností současné buržoazní sociologie je hyperbolizace vlivu techniky na lidskou osobnost a na její sociální kvality. Naši ideoví protivníci se usilovně snaží vyčlenit člověka za hranice systému společenských vztahů a považovat ho za objekt přímého působení techniky. Představitelé některých buržoazních sociologických a technokratických směrů vydávají techniku za jakési božstvo XX. století. Odmitají objektivní zákonitosti společenského vývoje, ignorují třídy, třídní boj a sociální revoluce. V jejich pracích se nezřídka kapitalismus a socialismus zkoumají jako ekonomické variace jednoho a téhož typu společnosti — „jediné industriální společnosti“ — a lidská bytost je stavěna do stejných sociálních podmínek a před shodné problémy. Někteří technofobové vydávají současnou vědeckotechnickou revoluci za výsledek evoluce kapitalismu v něco nového a dokazují, že ona sama je schopna bez třídního boje, bez socialistické revoluce změkčit, či dokonce odstranit neřešitelné rozpory mezi osobností a společností, odstranit třídní antagonismy, jež jsou vlastní kapitalistické společnosti.

Jiná skupina buržoazních sociologů zkoumá vliv současné vědy a techniky z jiných, na první pohled protichůdných pozic. Nevidí v technice záchranu od sociální bídy, ale jeví se jim jako ohrožení člověka, jako ohrožení jeho hodnot. Ve Schmidtově *Filosofickém slovníku* (NSR) je napsáno: „Technika se začíná měnit ve formu jakési vražedné síly života, která čím dále tím více se vymaňuje z podřízenosti člo-

věku a začíná samostatně existovat, ohrožující tak samu lidskou podstatu... Civilizované lidstvo je na nejlepší cestě změnit se ve funkcionáře technického kolektivu, což vede ke ztrátě lidskosti a kulturních hodnot.“¹

Filosoficko-sociologický technicismus, z něhož se rodí podobné názory, povyšuje techniku na *jediný faktor, který určuje sociální osud člověka*. Dokonce i ti zahraniční sociologové a technokraté, kteří přihlížejí k zájmům lidových mas a uznávají je, se nezřídka pokoušejí připsat na její vrub zdroje vznikajících rozporů mezi třídami a mezi osobností a společností. Americký sociolog A. Niring se například domnívá, že v současné době pod vlivem intenzivního růstu vědeckých a technických vynálezů „postupuje sociální rozvoj směrem od svobody k donucení, od menšího donucení a omezení v lokálním měřítku k silnému a všeobecnému donucení a omezení.“² Tak se vykreslují „hrůzy“ technické civilizace a tak se projektují i do osobnosti.

Mnozí zahraniční vědci, i když přiznávají, že úspěchy současné techniky jsou ohromné, docházejí např. k takovým extrémním tvrzením, že technika nejen nemůže vést k svobodnému a uvědomělému sebeurčení osobnosti, ale že je doprovázena zotřováním rozporů mezi osobností a společností. Přitom však úplně ignorují, v jaké společensko-ekonomické formaci dochází k takovýmto kolizím. Nehledají zdroje výše uvedených rozporů v tom, co je podstatné, tj. v těch společenských vztazích antagonistického zřízení, které rozdělují přirozené spojení vědeckotechnického a sociálního pokroku a obracejí technické úspěchy ve zbraně namířené proti pracujícím, tedy proti těm, kteří je vyrobili.

V podmínkách socialismu je vnitřní racionalismus, jenž je podle marxisticko-

¹ *Filosofskij slovar*. Moskva, Leningrad 1961, s. 581.

² Niring, S.: *Svoboda, oběšćanije i ugroza*. Moskva, Progress 1966, s. 174.

leninské teorie vědeckotechnickému pokroku vlastní, v souladu se sociálním racionalismem, tedy i humanismem. „Právě zásluhou socialismu a jen v rámci našeho společenského zřízení se vědeckotechnická revoluce plně a všestranně rozvíjí a výsledky tohoto rozvoje patří všem pracujícím.“³

Jiný obraz nám poskytuje společenský život na druhém pólu. Státně monopolistický kapitalismus podřizuje vědeckotechnický pokrok svým kořistnickým zájmům. Vše, co ve státech, v nichž tento kapitalismus vládne, vyrobí dělníci, úředníci a inteligence, je využito jen v zájmu monopolů. Z toho pramení chronická nezaměstnanost, snižování životní úrovně pracujících, jejich nejistota, pokud jde o zítřek, a další sociální pohromy.

Jak předpověděli klasikové marxismu-leninismu, sociální podstata antihumanistického kapitalistického zřízení neumožňuje přeměnit vědeckotechnický pokrok ve zdroj rozvoje osobnosti. A nejen to. Postupný rozmach vědeckotechnické revoluce stále jasněji a hlouběji obnažuje antihumaní podstatu kapitalismu. „Monopoly“ — jak bylo konstatováno ve zprávě o činnosti ÚV KSS v XXIV. sjezdu strany — „v rozsáhlé míře využívají poznatků vědeckotechnického pokroku k upevňování svých pozic... k stupňovanému vykořisťování pracujících a k jejich útlaku.“⁴

Vzrůst sociální role osobnosti je neslučitelný s vládou kapitalistických společenských vztahů. Za této vlády má technický rozvoj zrůdnou podobu, jelikož jeho velkých úspěchů je zneužíváno k útlaku a k omezování sociálních funkcí ohromné masy lidí.

V poslední době vyšla celá řada zajímavých prací jak sovětských, tak i zahra-

ničních vědců, v nichž jsou zkoumány důsledky vědeckotechnického pokroku z marxisticko-leninských pozic.⁵ V těchto pracích je provedena vědecká analýza vlivu současné vědeckotechnické revoluce na společnost a osobnost, není však dostatečně zkoumána otázka, jak se tento vliv odráží v pracovních a společenských funkcích osobnosti, v její sociální roli. Dnes tento problém nabývá zvláštní aktuálnosti v souvislosti s řešeními přijatými XXIV. sjezdem KSSS, který vytyčil úkol skutečného zvládnutí současné vědy a techniky jako síly pro socialismus příznivé.

Jedním z důležitých aspektů, jež se vztahují k danému problému, je problém vlivu vědy a techniky na světový názor, na duchovní svět a mravnost osobnosti a tím i na pracovní a společensko-politickou aktivitu člověka. Není tedy náhodou, že každá diskuse týkající se osobnosti a společnosti se současně dotýká vědy a techniky.⁶

Část buržoazních teoretiků projevuje v souvislosti s touto otázkou extrémní maximalismus a prohlašuje, že světový názor současného člověka je formován vědou a technikou, že věda a technika pohlcuje všechny zájmy osobnosti; proto v podmínkách současné vědeckotechnické revoluce vzniká nová historická tendence, jež oslabuje vliv ideologických faktorů a tím i literatury a umění na člověka.

H. Marcuse ve své knize *One Dimensional Man* píše: „Rozvíjející se svět techniky má tendenci zneskutečňovat nejen určité styly, ale dokonce i samu podstatu umění.“⁷ Tento názor není ničím jiným než uvědomělým úsilím omezit vliv pokrokového socialistického umění a marxisticko-leninské ideologie na současného člověka.

³ Materiály XXIV. sjezdu KSSS. Praha, Svoboda 1971, s. 383.

⁴ Materiály XXIV. sjezdu KSSS. Praha, Svoboda 1971, s. 15.

⁵ Viz: Volkov, G.: *Socializm, čelovek i nauchno-techničeskaja revolucija*. Kommunist, 1971, No. 14; Gudožnik, S.: *Nauchnotěhničeskij progress*. Moskva, Nauka 1970; Zvorykin, A. A.: *Nauka, obščestvo, čelovek*. Informacionnyj bjulleten'. IKSI; Materiály i soobščeniija 1969, No. 8(23); Kedrov, B. — Mikulinskij, S. — Frolov, I.: *Filosofsko-sociologičeskije problemy nauchnotěhničeskogo revolucij*. Kommunist, 1971, No 4; Meleščenko, J. S.: *Čelovek, obščestvo, tehnika*. Leningrad 1964; Omarov, A. M.: *Těhnika i čelovek*. Moskva, Politizdat 1965; Čangli, I. I.: *Vlijantije nauchno-techničeskogo progressa na ličnost rabočego*. Moskva, Nauka 1969.

⁶ Dlouhá léta se vedly ostré spory „fyziků“ a „lyriků“ o tom, jakou roli hraje umění ve věku automatů, elektroniky a kybernetiky. Tyto spory pokračují dodnes. Někdy vzplanou v souvislosti s problémem, jak věda ovlivňuje člověka. V sou-

časné době je na stránkách *Literaturnoj gazety* otištěna anketa vztahující se k tomuto problému. Spolu s jinými otázkami zde byla položena i otázka: „Působí sama práce ve vědě (rozumí se v přírodní vědě) k výchově mravních kvalit?“ Publikované odpovědi — a dokonce i odpovědi sovětských vědců — na tuto otázku jsou diametrálně rozdílné. Například akademik V. Engelgard odpovídá na tuto otázku souhlasně. Akademik P. Zdorovskij souhlasí, že práce ve vědě sama o sobě působí na výchovu k vysoké mravnosti, avšak poznamenává, že věda je nezřídkda doprovázena závistí, konkurencí, egocentrismem. Podle názoru letce-kosmonauta profesora K. Feoktissova jsou kritéria mravnosti skryta ne „uvnitř“, ale „vně“ vědy. Akademik V. Ginzburg odpověděl, že „na základě získaných informací, které má k dispozici“, není důvodu k tvrzení, že zabývání se vědou pomáhá k výchově vysokých mravních hodnot.

⁷ Marcuse, H.: *One Dimensional Man. Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society*, Boston 1962, s. 62.

Abychom mohli úspěšně bojovat s takovými názory, musíme vycházet z pevné pozice. Je na škodu věci, že čas od času se v naší literatuře objevují v této souvislosti odpovědi, které nevyjasňují podstatu věci. Například v jedné nedávno vyšlé knize pojednávající o problémech vědeckotechnické revoluce a sociálního pokroku se můžeme dočíst, že nový charakter výrobní činnosti, který vznikl pod vlivem vědeckotechnické revoluce „... na jedné straně dovoluje člověku uvědomit si svoje společenské postavení, formuje u něho cit sebeúcty a takové mravní kvality, jako je poctivost, čestnost, odpovědnost. Na druhé straně se u něho objevuje — v důsledku vzrůstu významu každého jednotlivce — pocit úcty k ostatním členům společnosti... Za socialismu vědeckotechnická revoluce doplňuje jednotný vztah k výrobním prostředkům stejnými podmínkami práce a rozdělování; díky tomu se postupně utvrzují harmonické vztahy mezi osobností a společností na základě jednoty společenských a individuálních zájmů.“⁴⁸ Ani slovo o sociálních podmínkách života člověka — společenských vztazích. Na základě toho může vzniknout dojem, že důležité sociální úkoly se řeší jen silou vědeckotechnické revoluce.

Věda a technika nepochybně mění charakter a obsah lidské práce, vytváří podmínky k přechodu lidstva na nové stupně tvořivosti, dokonce ovlivňuje lidské vnímání světa. Avšak důležité společenské úkoly, jako všestranný a harmonický rozvoj osobnosti, formování komunistického vztahu k práci, formování komunistických rysů vědomí a chování, komunistické mravnosti, nejsou způsobeny automaticky technikou. Je nesporné, že věda a technika znásobují fyzické a intelektuální možnosti lidí a nejsou jen východiskem jednoduché příčinné následné závislosti. Člověk naší doby musí být rozhodně dobrým specialistou v jednom či několika odvětvích vědy a techniky, musí mít technické znalosti a zkušenosti, ale to vůbec neznamená, že následkem toho se stává všestranně rozvinutou, sociálně aktivní osobností. Proto je správnější hovořit o tom, že osobnost se neformuje technikou, ale za pomoci techniky. Suma vědomostí a praktická činnost, jež není vedena avantgardními komunistickými ideami, není schopna rozhodujícího vlivu na

lidskou osobnost a na její vztah ke společnosti.

Vzájemné spojení *vědecko-technického pokroku a osobnosti za socialismu* můžeme vyjádřit poučkou, která obsahuje tři komponenty: *techniku; socialistické společenské vztahy; lidskou osobnost*. Základní linie vzájemného spojení techniky a člověka je v podstatě uskutečňována zprostředkovaně *celým souhrnem společenských vztahů*. Od jejich rozvoje a celkové zralosti závisí charakter vlivu techniky na člověka.

Při existenci společenského vlastnictví výrobních prostředků a tomu odpovídajících společenských vztahů pak vědeckotechnická revoluce působí na člověka v těchto směrech:

1. spoluúčastní se na zvyšování významu duševní činnosti, která si vyžaduje hlubších a speciálnějších znalostí;
2. zvyšuje význam kolektivnosti, organizovanosti, kázně a odpovědnosti všech dělníků, kteří se podílejí na řízení nejsložitějších výrobních a sociálních procesů;
3. vytváří možnost likvidace těžké a nekvalifikované práce, vede k rozšíření volného času pro zvýšení vzdělanosti, kulturnosti, pro oddech a sport;
4. dává společnosti k dispozici ohromné materiální a duchovní prostředky pro řešení i takových sociálních úkolů, jež souvisejí s všestranným rozvojem osobnosti.

Vědeckotechnická revoluce za socialismu na jedné straně „vyžaduje“ všestranně rozvinutou osobnost, to však na druhé straně není možno docílit bez další realizace komunistických společenských vztahů, bez vytváření nejpriznivějších podmínek pro všestrannou činnost osobnosti. Tím se osobnost stává skutečným subjektem společenského života.

Při analýze této otázky je nezbytné přihlížet k tomu, že síla pozitivního vlivu vědeckotechnické revoluce na osobnost se jeví jen jako možnost. Ve skutečnosti se tato možnost modifikuje na základě vlivu subjektivních faktorů, zejména uvědomlosti a tvůrčí aktivity osobnosti samé.

Velký význam pro rozvoj aktivity a pro další rozvoj socialistického humanismu má uskutečnění historického úkolu, který vy-

⁴⁸ *Naučno-těchničeskaja revolucija i obščestvennyj progress*. Moskva, Mysl 1969, s. 310.

tyčil XXIV. sjezd KSSS, úkolu organického sepětí úspěchů vědeckotechnické revoluce s přednostmi socialistického systému hospodářství. Toto sepětí předpokládá, že vzroste role KSSS ve vědeckém řízení sociálních procesů na základě marxistickoleninské teorie. Při takovém řízení strana usměrňuje všechny rezervy vědy a techniky k dosažení těch cílů, které umožní nejhlubší odhalení tvůrčího potenciálu každého člověka. Vychází přitom z toho, že člověk je hlavním faktorem výroby, že vědeckotechnická revoluce zesiluje tendence vedoucí k vzrůstu role osobnosti v ekonomické, společensko-politické a duchovní sféře života, což vše jí dovoluje, aby efektivně ovlivňovala různorodé sociální procesy. Proto je zde absolutně vyloučeno, aby technika „diktovala“ svoje podmínky člověku a podržovala jeho zájmy logice svého živelného rozvoje.

Na rozdíl od kapitalismu socialistická společnost ve své totalitě uvědoměle a cílevědomě omezuje některé negativní tendence vlivu techniky a umožňuje rozvoj pozitivních tendencí dokonce i tehdy, když to není ekonomicky výhodné, a to nejen cestou jednotlivých opatření. Ve svém „sociálním obsahu se totiž mnohé z procesů vědeckotechnické revoluce v socialistických státech zásadním způsobem liší od těchto procesů v kapitalistickém světě“.⁹

V současných podmínkách vyžaduje vědeckotechnická revoluce od člověka hlubší specializaci v jedné, velmi často poměrně úzké sféře činnosti, což do určité míry vede k omezení jeho funkcí v jiných sférách. Nesetkáváme se snad s lidmi, jejichž zájmy nepřesahují hranice jejich profese s úzkou specializací? Socialistická společnost si je tohoto nebezpečí vědoma. Vycházejíc ze základních zájmů jak individua, tak společnosti, realizuje program přechodu k střednímu všeobecnému vzdělání, jež považuje za obecnou bázi vědomostí nutnou pro budoucí systém specializace. Kromě toho je každý člen socialistické společnosti vtahován do nejrůznější společensko-politické činnosti, v níž je zahrnuto i řízení výroby a státu.

Vědeckotechnická revoluce dovoluje rychlé zvyšování výroby různých spotřeb-

ních předmětů, což s sebou zákonitě přináší rychlé rozšíření, a tedy i rychlou změnu systému osobních potřeb. Na obsah a strukturu těchto potřeb má podstatný vliv zvýšení volného času pracujících, což je opět spojeno s vědecko-technickým pokrokem. Člověku se otevírají široké možnosti pro všestranný rozvoj schopností, což konektonců zvyšuje jeho roli jako pracovníka, jako společenského činitele, jako mravní osobnosti. Je pravda, že v tomto procesu hrozí nebezpečí, že u části individuí dojde ke spojování zájmů jen s osobními potřebami, s nepromyšleným využitím volného času, s bezstarostností, kromě starosti jak tento čas „ubit“.

Socialistická společnost disponuje prostředky, kterými může zastavit tyto negativní vlivy a tendence. Cílevědomě působí ve směru zvyšování uvědomělosti osobnosti, rozvoje jejího aktivního poznání, jejího kulturního a sportovního rozvoje atd.

Je třeba však poznamenat i toto: Vědeckotechnická revoluce bezmezně rozšiřuje možnosti masové informace. Radio, televize, videotelefon atd. umožňují člověku, aby byl přímým svědkem, nebo dokonce účastníkem důležitých světových událostí. To je velký klad. Spolu s tímto kladem se však čím dále tím více stává vážným problémem tlak přebytečné informace na člověka, který se s ní nedovede vždy vyrovnat a někdy dokonce může u něho vyvolat povrchní vztah k různým vědeckým a společenským jevům, pocit všeznalosti a diletantismu. To je nyní předmět spekulace buržoazní ideologie. Jak bylo řečeno ve zprávě ÚV KSSS na XXIV. sjezdu strany, všechny nástroje této ideologie „jsou zmobilizovány, aby mátlly lidi, aby jim vštěpovaly představu o div ne rajském životě za kapitalismu, aby pomlouvaly socialismus. Éter je doslovně přesycen nejrůznějšími výmysly o životě naší země a bratrských socialistických zemí.“¹⁰ Naši povinností je „včas energicky a účinně čelit těmto ideologickým výpadům“.¹¹

V jakém směru je možno s největší přesností vystopovat progresivní vliv vědeckotechnické revoluce v socialistické společnosti na lidskou bytost? V. I. Lenin podtrhl, že „pokrok techniky se projevuje prá-

⁹ Kedrov, B.—Mikulinskij, S.—Frolov, I.: *Filosofsko-sociologičeskije problemy naučno-těchničeskoj revolucii*. Kommunist, 1971, No. 4, s. 76.

¹⁰ *Materiály XXIV. sjezdu KSSS*. Praha, Svoboda 1971, s. 74.

¹¹ Tamtéž.

vě v tom, že lidská práce je stále víc a více zatlačována prací strojů.¹²

Toto „zatlačování“ je nyní patrné více než kdykoli předtím. Současná strojová technika je čím dál těsněji spojena s fyzikou, elektronikou a jinými vědními obory. Automatizace se stále rozšiřuje a — jak bylo konstatováno ve zprávě ÚV KSSS na XXIV. sjezdu — „klade rychle rostoucí požadavky nejen na stroje a techniku, ale především na samotné pracovníky, na ty, kteří tyto stroje vyrábějí a kteří tuto techniku řídí. Odborné vědomosti, vysoká profesionální příprava a všeobecná kultura člověka se stávají nezbytnou podmínkou úspěšné práce pro stále širší vrstvy pracovníků.“¹³

„To, co dělá dnes normální pracovník na závodě, to ještě nedávno dělal pouze technik nebo inženýr. Tak pokročila vpřed naše věda a technika, tak vyrostlo profesionální mistrovství našich lidí,“¹⁴ řekl L. I. Brežněv na Vsesvazovém sletu studentů v říjnu 1971.

Neustálé zvyšování pracovní kvalifikace se za socialismu stává nevyhnutelnou podmínkou práce mas, práce jakéhokoli výrobního kolektivu a specialisty. Jednou ze základních příčin tohoto stavu je, že doba provozu zařízení se v naší zemi neustále zkracuje, nyní představuje 7–10 let, zatímco doba pracovní schopnosti specialisty je přibližně 35–40 let. Z toho vyplývá, že náš člověk je činný v několika eta-

pách renovace výroby, tj. musí být neustále připraven na profesionální reorientaci.¹⁵ Tím jsou zčásti vysvětleny příčiny, proč v posledních letech došlo v našem lidovém školství k významnému rozšíření té části systému, která se zabývá přeškolením kádrů pro výrobní podmínky.

Nejcennějším bohatstvím společnosti jsou lidé, ne však lidé sami o sobě, ne jejich množství, ale jejich schopnosti, vědomosti, zkušenosti a talent. Proto je v současnosti nejsilnější a nejvíce životaschopná taková společnost, která umí v maximální míře využít všech úspěchů vědy a techniky pro všestranný rozvoj tvůrčího potenciálu každé osobnosti. Rozvinutá socialistická společnost si klade a řeší takové ekonomické a sociálně politické úkoly, které vedou k dalším změnám podmínek života člověka. Ty se pak stávají součástí života lidí na základě dalšího tvůrčího vzestupu jejich pracovní a společensko-politické aktivity, na základě jejich vysokého uvědomění. V tom nachází svoje praktické ztělesnění jednota tvůrčí individuálnosti a občanské povinnosti, jednota společenských a individuálních zájmů sovětského občana. Soudruh L. I. Brežněv na XXIV. sjezdu strany řekl: „Čekají nás nová léta obětavé a nadšené práce, práce s plným vynaložením všech tvůrčích sil. Je to pro nás jediná cesta k blahobytu a štěstí, k zářivé komunistické budoucnosti.“¹⁶

¹² Lenin, V. I.: *Spisy*, sv. 1. Praha, Svoboda 1951, s. 93.

¹³ *Materiály XXIV. sjezdu KSSS*. Praha, Svoboda 1971, s. 36.

¹⁴ *Pravda* z 20. října 1971.

¹⁵ Viz Obrascov, I. G.: *Naučno-těchničeskije progress i podgotovka inženěra*. Věstník vyšší školy, 1970, No 12.

¹⁶ *Materiály XXIX. sjezdu KSSS*. Praha, Svoboda 1971, s. 59.